

Місінкевич О. М.,

Університет економіки і підприємництва, м. Хмельницький

КОНЦЕПТ “ВОДА” У СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ НЕОКЛАСИКІВ (ТРАДИЦІЙНЕ ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКЕ)

У статті проаналізовано концепт “вода” у структурі поетичної картини світу неокласиків та виявлено особливості його мовної репрезентації.

Ключові слова: мовна картина світу, поетична картина світу, концепт.

В статье проанализирован концепт “вода” в структуре поэтической картины мира неоклассиков и установлены особенности его языковой репрезентации.

Ключевые слова: языковая картина мира, поэтическая картина мира, концепт.

The concept “water” in structure of poetical world picture of neoclassic is analysed and peculiarities of its language representation are displayed in this article.

Key words: poetical picture world, language poetical picture, concept.

Одним із актуальних завдань антрополінгвістики є визначення поняття картини світу й основ її моделювання, а також дослідження мовної особистості письменників. Зазначені проблеми входять у коло досліджень когнітивної лінгвістики, яка вивчає інформацію, відображену в концептах. Концепт як ментальна сутність, “згусток культури” у свідомості індивіда, є одним з основних понять цієї галузі науки (праці Ю.Д. Апресяна, Н.Д. Арутюнкової, Т.В. Булигіної, Д.С. Лихачова, О.О. Селіванової, Ю.С. Степанова, В.Н. Телії, О.Д. Шмельова та ін.).

У ракурсі когнітивно-дискурсивної парадигми відкрилися нові перспективи осмислення і поетичних творів неокласиків. Їх твори – це синтез культури, науки і мистецтва ХХ сторіччя. Основу концептуальної системи змістового світу неокласиків становив поетичний погляд на світ, насичений міфологічними сюжетами, фантастичними уявленнями, біблійними мотивами, символами, образами світової історії, культури та літератури, а також мовними артефактами національного культуру простору, які уживалися з психологічно точними спостереженнями над життям тогочасного суспільства.

Мета статті – виявити особливості мовної репрезентації концепту “вода” у мовотворчості неокласиків, у якому втілено традиційне та індивідуально-авторське світобачення поетів. Досягнення цієї мети зумовлює розв’язання таких завдань: 1) надати тлумачення мовної картини світу та визначити її відмінність від поетичної картини світу; 2) описати номінації, що репрезентують концепт “вода” як одиницю міфологічної свідомості українців; 3) дослідити індивідуально-авторське у семантиці означуваного концепту.

Думка про існування особливого мовного світобачення, “мовної картини світу” та “наївної моделі світу” була сформульована як науково-філософська проблема ще на початку ХІХ ст. В. Гумбольдтом, який довів, що “за допомогою мови людина здійснює акти інтерпретації світу, які ведуть до створення його картини [1, с. 378-379]. Таким чином, **мовна картина світу** уявляється як сукупність, комбінація концептів, що отримують матеріальне вираження.

Узагальнюючи науковий доробок лінгвістів із проблеми організації поетичного тексту, виходимо з того, що: поетичний текст – це наслідок культури певного етнічного середовища; особлива система, яка організована за системними принципами структурності, цілісності та пов’язана з дійсністю. Такий підхід дозволяє, насамперед, дослідити динаміку тексту, механізм його побудови та інтерпретації.

У поетичній мові реалізується евристична функція мови – здібність рефлексуючої свідомості, що прогнозує стан дійсності та узгоджує когнітивну проєкцію світу з динамічною структурою оригіналу. Мова поета співвідноситься з інтенціональною діяльністю людини, матеріалізуючи її концептуальний світ. Поет моделює світ власною мовою, у якому поєднується галузь знання – тобто реальність та галузь цінностей – тобто ідеальне. Систему концептів у цьому випадку трактують як систему ключових слів духовної культури, своєрідний “квант ментального поля”, у якому сконцентрований світогляд. Текст відображає певну картину світу, яка ототожнюється звичайно із системою знань. Але **поетична картина світу** – це концептуальна картина світу в її вербалізованій формі, що, відповідно до загального визначення поезії, є мистецтвом образного вираження думки у слові, або словесною художньою творчістю. Вона є результатом суб’єктивного (авторського) сприйняття дійсності, впорядкованого й образно зреалізованого у поетичних творах.

Поетична картина світу неокласиків розглядається у художньо-естетичному вимірі, де світ людської душі віднесено до вічного життя природи, де матеріальне споконвічно одухотворене, до трагічності буття, коли “дух” і “матерія” розщеплюються в соціальному житті.

Макротекст поетичного слова неокласиків, як концепт культури, у змістових моделях, не експлікованих у лінгвістичних словниках, зумовлює лінгвістичну проблему образу – складника концептуального обсягу “культура – художній текст – картина світу”, спрямовуючи дослідження на реалізацію завдань через семантико-когнітивний підхід.

Аналіз мовно-поетичного відтворення картини митців засвідчує, що у поетичній творчості неокласиків концепт **вода** представлений образами, які значною мірою збігаються з усталеним набором традиційних образів у народній творчості (*вода, ріка, море*), але й фіксуємо й індивідуально-авторське в структурі цього образу. Вживання образів цієї групи ґрунтується, насамперед, на міфологічній парадигмі, смисловий потенціал якої визначено на животворність стихії води – Праматері світу (модель першоелементів буття). На поетичному мовному ґрунті

це виявляється у тому, що номінацією **вода** пояснюються поняття вічність, космічний простір, межа між світами і станами людського буття, а також родючі сили природи, кохання.

Наочно-чуттєве уявлення картин природи формується через установлення у свідомості читача зв'язку з реаліямилюдського світу. Цей зв'язок викликає сам іменник **вода**, який є опорою образу. Естетична вага номінацій на позначення природних стихій визначена національною традицією: вони органічні в структурі національної мовної картини світу і асоціюються з життям і творчістю як категоріями безмежної любові до всього живого, суцього. Наприклад: **Повітря, рослини, води – / Вславляють усі блакить, / Усі приходять до згоди / Безмежно життя любить. / І навіть дано Орфею / Не слова летючий дим – / Всевадну силу, щоб нею / І камінь зробив живим!** [7, с. 58].

Почуттєва розкіш краси й благодаті, повної гармонії вималювана через фольклорний образ **вода (озеро)** у поезії М. Драй-Хмари: **Любо йти на озера й луки: / в цю благодатну мить / благословляють незримі руки тих, / в кого серце болить** [2, с. 46]. Єдність води з вітром, небом, світом породжує романтичну модель сприйняття світу у М. Рильського: **Хитай легенько лебедів, / Твоїх улюблених синів, / Цілуйся з вітром, з небом, світом / Блакитне озеро моє** [5, с. 79].

Номінація **вода** зазнає індивідуально-авторського семантичного оновлення, збагачуючи тим самим систему мови новими асоціативними зв'язками, як-от:

а) **плин води** – доля: **Навік тебе життя зломало, / і ти – бліда і молода – / Пливеш без волі і без сили, / Куди несе тебе вода** [5, с. 103];

б) **вода** – врода: **Ясна вода, молодая врода, / Що спливла ярами та гаями, / Розливайся синіми річками, / Розтинайся срібними піснями / Над покосами конюшини!** [5, с. 211];

в) **вода** – птах (чайка): **А слалися тут у горі та біді, / Я тільки думкою до скель долину рідних, / Я тільки чайкою ... з тобою ... по воді** [3, с. 25];

г) **вода** – весна: **Розлютився лютий надаремне: / скоро з стріх закапає вода, / вийде в поле віл під'яремний, / і я помандрую, як Скворода** [2, с. 16];

г) **вода** – сила, міць: **Твердий ти будеш і упертий, / Як струм води, що рік у рік / Довбає камінь мертвий. Згуби рокам тим лік** [4, с. 53];

д) **вода** – срібло: **Там віщий місяць сходить ліворуч ... / І чисте срібло ллється в чистих ріках, / І тане в небі журавлиний ключ ...** [4, с. 118]; **І пролилась над нами і над ними / Знайома тиша срібносяйних рік** [7, с. 70].

Для поезії неокласиків є характерним апелювання до образу **води** як жіночого начала, що дає змогу митцям інтимізувати пейзажні картини: **Не раз поміж високих, вогих трав / Дивлявся я в них ... летів і падав в очі, / В оті озера, ясні та урочі, / Що їх блакиттю вересень наляв** [4, с. 67]; **Ясна вода з нестливістю коліски / причалені гойдає кораблі** [5, с. 216].

Епітетні характеристики номінації **води** актуалізують поетичний контекст, підсилюють його сприйняття, допомагають виразніше відчувати усі кольори та звуки цієї субстанції. Іноді творять звичайне тло (означають стан, розміри): **Там, перепривши у гарячих снах, / Посеред вод безмовних і широких / Татарське зілля пахне і в ставках** [4, с. 118], проте частіше – це контрастність, чуттєва домінанта поезії з багатоплановим смислом і глибоким підтекстом. До прикладу епітетне словосполучення **багряна вода** у поетичному мовленні М. Рильського символізує екзотику, нестримний політ фантазії: **Ти сів між дітками, щоб розказати їм / Про дальні береги та про чудні народи. / Ще й слова не сказав а вже багряні води / В очах їм мерехтять** [5, с. 271], а в мовотворчості М. Драй-Хмари – тривога, сум, печаль: **Сонце зайшло за Дністром. / Скрізь, куди око погляне – / одсвіт на водах багрянний. / Сонце зайшло за Дністром** [2, с. 106].

Метафоричні моделі з номінацією **вода** у функції суб'єкта дії (суб'єкт активний) експлікують значення **не-спокою** та **журби**: **В полон узята, піниться вода. / Жде Петербург свого шамана. / Повила ніч його в тумани, / мов чаклунова сива борода** [4, с. 144]. Амбівалентну природу цієї поетичної номінації виявлено в метафоричній конструкції **співають води** (прєдикація типових дій живих істот): **І кличе радісний простір. / Співають води у затоці. / І ось вино, що з рідних гір, – / Вже не вино, а жовч і оцет** [4, с. 28].

Номінація **вода** розширює свій значеннєвий обсяг через образність фразеологізмів. Так, фразера **як риба у воді** (вільно себе почувати) у поетичному контексті М. Драй-Хмари переосмислений і набуває протилежного значення (відчувати потребу в їжі): **... І пухли з голоду маленькі діти, / розтулюючи жадібно свій рот, / мов риба без води** [2, с. 174]. Інша фразема **як дві краплі води** (у значенні схожі, подібні) функціонує з узвичаєним словниковим значенням: **І тітонькам твоїм, / що схожі геть одна до однієї, / немовби дві краплиночки води, / легенько хай згадається!**... [2, с. 133].

Інколи поетична номінація **вода** увиразнена конкретними географічними координатами (географічна модель): **В тумані Темзи і над тихим Доном, / Над океаном, як життя, бездонним, / На озері, де Пушкін спочивав / і доброго Вергілія читав, / На дальньому холодному Амурі. / На берегах незнаній Міссурі** [5, с. 138]. У наведеному контексті денотатами **вода** є простір, і час, а значення і смислова, асоціативна пам'ять про минуле доповнюють одне одного.

Узагальнюючи попередні спостереження, можна стверджувати, що у структурі номінації **вода** наявні контрастні одиниці, проте переважає позитивна сема – “життєдайність”.

Периферійні образи “нижньої” води (**море, озеро, річка**) посідають важливе місце у системі образної поетичної системи 1920–1930-х років як центри символічних паралелей з денотатами **час, майбутнє, духовне**.

У поетичному мовленні неокласиків номінація **озеро** пов'язується насамперед з об'єднанням у неподільний світ природи і людини, світ, у якому відбувається взаємоперетворення: **В мені спочила височінь / я сонним озером синію** [4, с. 78]. Образне поєднання **Я + озеро**, або **Я = озеро** передає моральну оцінку ситуації: **Гарячим бруком дівчина забута / Йде плачучи із-під стрільчастих вій, / Як озеро, сіяє зір ясний, / як озеро, морозами не скуте** [5,

с. 45]. Асоціативна модель *озеро –ясний погляд*, значення якої вибудовано на основі спільних сем “чистий”, “прозорий” становить семантичну єдність.

У циклі поезій Ю. Клена “Серед озер ясних” *озеро – душа поета*, у якій “сонця і зорі, і тихі води, чисті і прозорі” [4, с. 54]. Поетична номінація *озеро* символізує, як зазначає В. Сарапін, “духовні первні ліричного героя: пантеїзм, здатність сприймати красу, прагнення до самозаглиблення і осягнення власної суті” [6, с. 9]. У поемі “Попіл імперій” семантика образу поглиблюється: *озеро* стає символом духовної чистоти, моральної досконалості, порівнюється з чашею Грааля: *В тім озері, як у священнім Граалі, душа на ніжні пелюстки азалій лягла рожевим камінцем* [4, с. 234].

У поетичній мові неокласиків фіксуємо такі асоціативні значення номінації *озеро*:

а) *озеро – мрія: Роками мрію ти плекав, – тепер / Вона встає між голубих озер / Жива, втілюючися у камінь зримий* [4, с. 27];

б) *озеро – спокій: Керуй на озеро спокою / Свої шукання молоді; / Все, що зосталось за тобою, – / Лиш слід весельця на воді* [5, с. 119];

в) *озеро – життя: Озерами гірськими / Заголубіють дні мої, / І зринуть понад ними / Тумани в зоряні краї* [4, с. 55].

Наскрізно у поетичній мові неокласиків є поетична номінація *ріка*. В основних значеннях вона символізує позначувану реалію й актуалізується спектром кольоро-акустичних вимірів: *Дзвенить ріка підсніжними ключами* [5, с. 123].

Поетичний образ *ріки* у мовотворчості неокласиків репрезентований конкретними гідронімами *Дніпро і Дін*. Номінація *Дніпро* символізує позитив з огляду на те, що є основною рікою – символом самої України. Контекст (зокрема, предикати високої оцінки) увиразнює це символічне значення, забезпечує розуміння гідроніма *Дніпро* як чогось найвищого, найдорожчого для українців. Наприклад: *А скрипки шаліють і гримлять фанфари, / Летячи на плеса темного Дніпра* [2, с. 97]; *Висота, висота піднебесна! / Глибина, глибина в океані! / І широкі Дніпрові простори, / І його чотирі незнані* [3, с. 92].

Периферійна номінація *море* у поетичному мовленні неокласиків є полігенетичною і семантично неоднорідною.

Фіксуємо такі асоціативні моделі означуваного образу:

а) *море – творчість: Як солодко вечірньою добою, / коли ще моря гомін не затих, / чекає ритмів іншого прибою* [2, с. 103];

б) *море – книга: І довго ще, купаючись у морі / Поети увижатимуть в просторі / Ахейські весла та низькі човни.* [3, с. 23];

в) *море – життя: Краса і думка, дві сестри-близнята, / Давно на морі людському пливли* [5, с. 196];

г) *море – радість: Людино вільних днів, колись на все життя / Полюбиш море ти – воно твоє свічадо* [7, с. 88].

Значення палітра образу *море* в неокласиків набуває нового семантичного значення, відмінного від традиційного, відомого з античної літератури. Наприклад, у поезії М. Рильського “Скільки літ не пройде – все на скелі сидітиме...” через тему поетичного натхнення розширюється асоціативний зв’язок: *море – смерть: Скільки літ не пройде – під осінніми зорями умиратиме в щасті пливець, / І під пісню її допливемо до моря ми, / Що зоветься – кінець* [5, с. 179].

Традиційну народнопісенну основу має словообраз *море* із семантикою – “перешкода у коханні”: *І дівчина, як парус, / Махнула рукавом... / Нема моєї пари / В селі і за селом! / Вона за морем синім / За бором за старим, / Вона зрідні пустиням / Та бурям степовим* [5, с. 173-174]. В окремих випадках основний зміст збережено, але семантичний обсяг розширено, як наприклад, у контексті, у якому номінація *море* характеризує труднощі у справі розбудови нової соціальної дійсності: *В хід полонинський ідімо / через поля і моря: / вже трембітає над світом золотоспівна зоря* [2, с. 159].

У мові аналізованих поезій неокласиків збережені традиційні високі смисли слів *вода, море, річка, озеро*, пов’язані з мотивами вічності позначуваних образів, їх кореляцією із такими категоріями духовного життя людини, як життя, смерть, кохання, щастя, доля, творчість та ін. Традиційні слова-образи, такі, як *вода, море, річка*, зазнають у поетичних текстах неокласиків семантичних змін.

Концептуальна модель світу поетів-неокласиків постає явищем синтетичним. Суто поетичні її чинники (міфологічні, історичні, філософські, утопічні, культурологічні) розкидані у просторі і часі, разом з тим об’єднані ідеєю неокласицизму як типу творчості 20-х років ХХ століття.

Модель світу як світоглядний вияв має відповідну філософську і філологічну доміанту, яка в українських неокласиків знайшла своє вираження у концепції софійності, модифікуючись у відповідності з класичною художньо-естетичною традицією:

– світ як естетично організований (за відповідними класичними канонами краси) життєвий простір;

– власна творчість тлумачиться як духовна аура часу;

– поет – мислитель як творець світу – Логосу.

Домінуючою у цій тріаді є концепція поета – деміурга – зодчого, інваріантним ядром якої є “людина-артист” (вічне творче начало).

Співці краси і гармонії, поети лицарського духу, які протистоять непримиренній духовній опозиції до постреволуційної дійсності, прагнуть віднайти свій ідеал у світі природи, яка є невичерпним джерелом поетичної образності, саме у ньому вони шукають свій ідеал краси і гармонії, втрачений у сучасній дійсності.

Література:

1. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М. : Прогресс, 1985. – 451 с.
2. Драй-Хмара М. Вибране / М. Драй-Хмара. – К., 1989. – 349 с.
3. Зеров М. К. Твори. В 2 т. Т. 2. Поезії. Переклади / М. К. Зеров ; упоряд. Г. Г. Кочур, Д. В. Палючко. – К. : Дніпро, 1990. – 843 с.
4. Клен Ю. Вибране / Ю. Клен ; упоряд., авт. передм. та приміт. Ю. Ковалів. – К. : Дніпро, 1991. – 461 с.
5. Рильський М. Вибрані твори. У 2 т. Т. 1. Вірші. Поеми ; вступ. ст. В. Є. Панченка ; уклад. В. Л. Колесник, В. Є. Панченко, А. Я. Слободяник ; худож. оформ. та іл. М. І. Стратілата / М. Рильський. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2005. – 608 с. – (Сер. “Бібліотека української літературної енциклопедії: вершини письменства”).
6. Сарапин В. В. Поезія Юрія Клена та її місце в літературному процесі першої половини ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10. 01. 01 “Українська література” / В. В. Сарапин. – К., 2000. – 196 с.
7. Филипович П. П. Поезії / Филипович П. П. – К., 1989. – 196 с.